



Mostovi kulture od Bagdžilara do Bosne i Hercegovine

Yildirim Aganoğlu, *Mostovi kulture od Bagdžilara do Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima*, Istanbul, 2014.

Ako bismo analizi knjige Yildirima Aganoğlue (Yildirim Ađanođlu) *Mostovi kulture od Bagdžilara do Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima* pristupili školski, mogli bismo je podijeliti u tri dijela. Prvi dio čine uvodnici načelnika Lokmana Čagiridžija (Lokman Čađirici) iz istanbulske općine Bagdžilar (Bađcılar) i autora Yildirima Aganoğlue. Drugi dio knjige obuhvata odabrane dijelove znamenitog *Putopisa* Evlije Čelebije koji govore o Sarajevu, te poglavlje o Bosni Šemsedina Samija (*Şemsettin Sami*) iz enciklopedije *Kamus-ül alâm* iz 1889. Treći dio obuhvata reprint originalnih osmanskih dokumenata o Bosni s objašnjenjima, odnosno kartografskim legendama na turskom i bosanskom jeziku. Publikacija je dvojezična, na turskom i bosanskom jeziku, s prijevodom Vedada Huseinspahića.

Na naslovnici publikacije je fotografija Mosta Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu sagrađenog 1571. godine. Inače je motiv mosta dominantan, pogotovo na prvim stranicama: fotografija Arslanagića mosta u Trebinju (str. 2-3) koji je također podigao Mehmed-paša Sokolović, te Stari most u Mostaru (str. 5). Simbolika mosta je poznata: povezivanje dviju strana, olakšavanje komunikacije i trgovine te spajanje ljudi. O tome govori i uvodnik načelnika istanbulske općine Bagdžilar Lokmana Čagiridžija, koji je podržao

ovu publikaciju s ciljem prisjećanja na društveno, kulturno i historijsko zajedništvo između Turske i Bosne i Hercegovine. Knjiga je zapravo rezultat izložbe *Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima* autora Yildirima Aganoğlue, stručnog saradnika u Osmanskom arhivu Republike Turske u Istanbulu. Osim akademskog interesiranja, veza autora s Bosnom i Hercegovinom je njegovo porijeklo iz Prijepolja. Aganoğlu je prikupio i prezentirao izvornu građu, fermane, dokumente i fotografije bosansko-hercegovačkih gradova. Prikazan je 41 dokument iz perioda od 1463. do 1909. godine koji su sačuvani u Osmanskom arhivu Republike Turske u Istanbulu. Najvažniji dokument izložbe je, kako autor kaže, *Abdnama* sultana Mehmeda Fatiha kojom se garantira sloboda vjere bosanskim franjevcima.

Drugi dio knjige, koji obuhvata odabrane dijelove Čelebijinog *Putopisa* o Sarajevu, donosi opis sarajevskih džamija, medresa, tekija (nabrojao ih je 47), česmi (više od 100), hamama, hanova, sebilja (100), bunara (700), dućana (1.080) i drugih znamenitih mjesta i tadašnjih neimarskih ostvarenja. O Gazi Husrev-begovoj džamiji Evlija Čelebija bilježi: "Sve kupole su joj prekrivene olovom. To je lijepa džamija s mnogo ruhanijeta (duhovnost) sagrađena od mîla (imetak) stečenog u gaziluku (vojni pohodi)..."; "Pošto su u zemlji Bosni zime mnogo oštre, mutevelija zimi grije vodu u kazanima, pa je pusti kroz musluke (slavine) da se džemat može abdestiti toplom vodom. Kad se ljudi abdeste, čine hajr-dovu dobrotvoru Gazi Husrev-begu..." (str. 39)

Enciklopedijski prilog o Bosni iz 1889. govori o onome što je inače uobičajeno u enciklopedijama: o granicama, rijekama, planinama, klimi, reljefu, životinjama, stanovništvu, obrazovnom sistemu, jeziku, religiji (580.000 pravoslavaca, 500.000 muslimana, 150.000 katolika, 13.000 Cigana, 8.000 jevreja), te o administrativnim područjima kakva su sandžak, srez, nahija, podsjećajući nas pritom na zaboravljene nazive

za srezove: Čelebipazar (Rogatica), Perče (Vlasenica), Kala (Gradačac), Derbend (Derventa) i sl. Zanimljiva je konstatacija (str. 45) da "stanovništvo nije mnogo marljivo, jedna desetina obradivog područja se sije, a još toliko su pašnjaci. Ostalo su neiskorištene površine i šume."

Treći dio ove publikacije je zbir reprints osmanskih dokumenata koji govore o Bosni i Hercegovini. Započinje centralnim dokumentom *Abdnamom* sultana Mehmeda Fatiha s prijevodom, a zatim prikazuje dokumente u kojima se dotiče tema iz života muslimana na ovim prostorima, a to su vojna pitanja poput imenovanja dizdara i vojnika i njihova mjesečna primanja, izgradnja i čuvanje mostova u Drvaru i Mostaru, obnova džamija u Zenici i Bosanskom Brodu, imenovanje vakufskih upravitelja u Foči i Tešnju, donacija knjiga u Travniku, pružanje pomoći žrtvama požara, što govori o društveno odgovornoj državi (str. 84), izgradnja škola u Sarajevu i Mostaru, uručivanje priznanja učiteljima travničke ruždije (str. 90), komunalna pitanja kakva su popravak puteva, izgradnja bolnica i česmi, zatim politički događaji koji govore o miješanju Austrije u unutarne poslove bosanskog vilajeta; briga o drugim vjerama koja se pokazuje u darovnici za parcelu za katoličku školu, izgradnja česme pored pravoslavne škole u Mostaru (str. 100), te naredba pravoslavcima da ne daju svoje kćerke za svotu novca kao da prodaju robinje, zbog čega su otežane udaje i učestale *krađe* djevojaka (str. 94).

Ova knjiga sadrži i kartu bosanske države prije dolaska Osmanlija, razglednice iz austrougarskog perioda koje prikazuju znamenite zgrade (Gazi Isa-begova, odnosno Careva džamija iz 1457. godine), scene iz gradskog života i tradicionalnu odjeću ljudi (žene u zarovima i feridži, dječaci u čakširama i fesu), te razglednicu s pogledom na Višegrad.

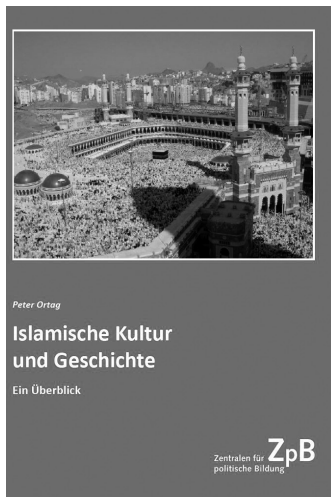
Publikacija je obogaćena nizom fotografija koje prikazuju današnji pogled na Travnik (nekadašnje središte bosanskog ejaleta) i Elči Ibrahim-pašinu medresu, Sebilj izgrađen 1753. i Bašçaršiju, Carevu džamiju u

Sarajevu izgrađenu 1457, sve četiri monoteističke bogomolje u centru Sarajeva, Atik Ali-pašinu džamiju iz 1546, Gazi Husrev-begov hani-kah sagrađen 1530, Tešanj i Doboj sa znamenitim kulama, Livno s Čaršijskom džamijom i sahat-kulom iz 16. stoljeća, te Mostar i svakako biser na rijeci Buni – blagajsku tekiju. Uz njih su priložene i brojčane tabele zgrada, škola i učenika u sandžacima bosanskog vilajeta (str. 104–115).

Osim dragocjenih dokumenata, cijela knjiga vizuelno je dekorirana ebrumom, umijećem slikanja na vodi, koji je korišten kao pozadina svim tekstovima.

Stoga se može konstatirati da je objavljivanjem ove publikacije akademskoj i široj javnosti učinjeno dostupnim niz dragocjenih rukopisa i izvorne građe, što je dopunjeno razglednicama iz austrougarskog perioda i novijim fotografijama lokaliteta u Bosni i Hercegovini.

Dževada Šuško



“Islamska kultura i povijest – pregled“

“Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick”, Peter Ortog, Saksonska državna Zavod za političko obrazovanje i Brandenburgski državni Zavod za političko obrazovanje, 2. prerađeno i korigovano izdanje, Dresden i Potsdam, 2016.

U posljednja dva desetljeća, na Zapadu je poraslo interesovanje za djelima koja tretiraju

islamsku kulturu i civilizaciju s tendencijom da se duh islama razumije u njegovoj punini i da se studiozno prave projekcije budućeg odnosa islama i zapadnog svijeta, sa intencijom spremnosti na nove izazove koji mogu proisteći iz spomenutog (su)odnosa. Shodno tome, nije iznenađenje da je Saksonska državna centrala za političko obrazovanje izdala drugo izdanje knjige “Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick” u prijevodu “Islamska kultura i povijest – pregled” autora Petera Ortoga, njemačkog politologa, koji je rođen 1960. godine, radi i živi u Berlinu. Poznat je po svoja tri djela o monoteističkim religijama islamu, kršćanstvu i judaizmu: “Islamische Kultur und Geschichte, Ein Überblick”, “Jüdische Kultur und Geschichte, Ein Überblick”, i “Christliche Kultur und Geschichte”. Interesantno je da o njemu nema više informacija niti u njegovim djelima niti na internetu. Lično smo ga kontaktirali da nam pošalje svoju biografiju, ali smo na žalost dobili samo osnovne informacije bez objašnjenja zašto ne želi podijeliti s nama svoju biografiju.

“Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick” je djelo na njemačkom jeziku objavljeno 2016. godine i kako se u samom naslovu može primijetiti, riječ je o pregledu islamske kulture i civilizacije na 172, gdje se zainteresovanom čitatelju omogućava značajan uvid u temelje islama i islamsku kulturu i povijest. Tokom duge interakcije između Europe i islama, izgrađene su mnoge negativne slike islama, neke politički motivirane a druge zbog vjerskih razlika. U ovoj knjizi autor je koristio metode analize sadržaja, historijsku metodu, komparativnu metodu i metodu indukcije, sve sa željom kako ističe, da bi odgovorio na dilemu: kako je moguće da se velika kultura i civilizacija islama svakodnevno pojavljuje u negativnom kontekstu? Dalje se ističe da će ovo djelo pomoći da se dobije prava slika o islamu i njenoj kulturi i civilizaciji, gdje je važno razlučiti političke teme kao što je npr. islamski terorizam,

od vjerske pozadine islama. (str. 7). S obzirom na pozadinu i okolnosti u kojima je pisana, osnovna poruka knjige bi mogla biti da je islam jedna velika religija i civilizacija, te da je nedovoljno prezentirana u “pravom” svjetlu široj javnosti. S toga je hvale vrijedan ovaj pokušaj autora Ortoga da čitateljima njemačkog govornog područja islamsku kulturu i civilizaciju prezentira u obliku iscrpnijeg pregleda. Autor dosta afirmativno ističe kako je islam pored toga da je najmlađa, doista i najvitalnija monoteistička religija što je vrijednost za sebe. (str. 8).

Knjiga je dosta pregledno postavljena, tako da se pored predgovora i uvoda sastoji iz dva dijela, zbog praktičnosti kako to autor naglašava u svome predgovoru. Prvi dio knjige je oslovljen kao *Temelji islama* i tretira osnove islama, *pet islamskih šartova*, gdje autor govori o mnogim podtemama: *Jedan Bog – jedna religija, religija u svakodnevnom životu* gdje se čitatelju nudi slika muslimana praktičara u vjerskoj praksi kao prirodan uskladen. Interesantno je poređenje zekata s crkvenim porezom a i dijelovi namaza su popraćeni slikama. Autor posebno ne obrađuje temu *džihad*, ali se ipak iste dotiče i to u poglavlju koje obrađuje pet islamskih šartova, tačnije kada tretira hadžske propise, iako priznaje da joj tu nije mjesto. Zašto je tu tretirao problematiku džihada ostaje nejasno i nakon detaljnijeg uvida u kompletan tekst. (str. 26.). U dijelu koji tretira *halal i haram*, autor za alkohol iznosi tvrdnju da je konzumacija istog tek mekruh, a da je samo vino u Kur'anu zabranjeno. (str. 28.). Dalje se obrađuje *uloga žene u islamu*, gdje se u kratkim crtama spominje utjecaj islama na društveni položaj žena koji je prikazan kao generalno pozitivan. Ono što zapinje za oko jeste potenciranje pasivnog životnog stila kod muslimanki kroz povijest kojeg se nastoji povezati sa izvornim kur'anskim tekstom, a ne nekim drugim okolnostima. (str. 30.). Tema *Pravni sistem u islamu* je vrlo koncizno obrađen gdje je naglasak stavljen na pravnim školama unutar

sunijskog pravca. Čitatelji su upozoreni da medijsko predstavljanje šerijata kao pojma i pojave nije adekvatno, primjećujući da se ne sijeku glave i ruke za bezazlene razloge, kao što se to medijski pokazuje. (str. 32.). Interesantna je međutim tema u kojoj se govori o suživotu: *odnos islama i drugih religija*, gdje autor veoma pozitivno pozicionira muslimane u kontekstu međureligijske tolerancije i dijaloga. (str. 34.). Veoma pohvalno se ističe odnos muslimana spram katolika i židova, navodeći interesantan zaključak da je nacionalističko-rasistički antisemitizam koji je u 19. stoljeću uzeo maha u Evropi, zapravo bio stran muslimanima u njihovom općem odnosu prema židovima. (str. 41.). Zatim tu je poglavlje gdje se govori na temu *šerijat i različite struje unutar islama*, gdje autor čisto informativno i površno govori o sunijama i njihovom odnosu spram politike i šiitskim frakcijama sa akcentom na duodecimalne šiije. (str. 39.) Sljedeća podtema govori o pismu i jeziku islama: *smislovi Kur'ana i sunneta*, kao i tematika koja tretira *džamije, blagdane prema hidžretskom kalendaru, te uloga arapskog jezika i pisma*. Džamije su opisane kao kuće dobra i mira, a uz hidžretski kalendar su ukratko predstavljani i arapsko-sirijski, perzijski i turski nazivi mjeseca. O islamskoj kulturi se govori s dosta respekta, da je bila u svome procvatu u vrijeme dok je Evropa preko islamske Španije u 11. stoljeću odškrinula vrata mnogim kulturološkim vrijednostima islama. U knjizi se navodi da se na ostrvu Malta pod utjecajem arapske kulture i danas govori jezik s miješanim italijanskim arapskim riječima.

Druga cjelina djela "Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick" pruža čitateljima pregled povijesti islama, gdje se višestoljetna islamska vladavina na tri kontinenta tretira na stotinjak stranica što je vrlo diskutabilno. Da je to ogroman zadatak i velika odgovornost primjećuje i sam autor Ortog u predgovoru. S toga ne čudi da je autor Ortog postavio dosta dinamičan i prepotentan vremenski okvir. Na početku

se čitatelji uvode u predislamsko doba s površnim tumačenjem vremena i prilika koje su vladale među Arapima. Poglavlje o Poslaniku Muhammedu, a.s. je na nekoliko stranica čisto informativnog karaktera, gdje autor u istu ravan pozicionira Muhammeda, a.s., s poslanicima Musaom i Isaom. To ne čudi, jer misao kako "abrahamsku porodicu židova, kršćana i muslimana" čine kompatibilne, kulturološki, etično i religijski bliske vjere i svjetonazori, kojima je isti Bog, prisutna je u djelima mnogih, ako ne i većine prominentnih savremenih zapadnih orijentalista, islamologa i povjesničara islama. U kratkim crtama, ali s dosta preskakanja je ispričana životna priča Poslanika islama, što smatramo nedostatkom ovog djela. Ono što se može primijetiti jeste da autor insistira da u duhu ratova Poslanika, a.s., predstavi kao ratobornog vođu kojem je isključivo cilj teritorijalna ekspanzija. Nedostatak je svakako što se ne tretira odnos muslimanske vojske prema zarobljenicima, starcima, ženama isl. (str. 65.). U nastavku je riječ o četverici pravovjernih halifa Ebu Bekru, Omeru, Osmanu i Aliji, tačnije o njihovoj uspješnoj vladavini, širenju islama i osvajanjima teritorija. (str. 66.) O Emevijskoj dinastiji se govori u pozitivnom tonu, s naglaskom na osvajanje Španije. (str. 71.). Na sljedećim stranicama djela se govori i o Abasijama kao značajnoj dinastiji islamske povijesti koja je na mnogim poljima ostavila doprinose. Dalje djelo govori i o utjecajima krstaških ratova na muslimansko područje (str. 77.) i najezdi Mongola (str. 81.), te o Andaluziji – halifatu u Kordobi (str. 84.). U nastavku se u djelu govori o Osmanском Carstvu, nastanku i ekspanziji do perioda ukidanja (str. 96.), te se tretira kemalistička Turska kao veliki izazov za muslimansko društvo (str. 97.), pa do vladavine AKP partije, gdje se autor pita da li je u tom slučaju po srijedi osmanska restauracija u modernom duhu? Kako bilo, u nastavku se ističe da je po srijedi značajan utjecaj "sunitskog islama"

u turskom društvu. (str. 98.). U nastavku se vrlo oskudno govori o Perziji, Indiji (Mogulskom carstvu) i Africi (str. 100.), čini nam se s ciljem da se napravi kraći presjek zbivanja zbog sljedećeg poglavlja koje tretira period kolonijalizma u muslimanskom svijetu kojeg autor generalno predstavlja kao teško i izazovno vrijeme za muslimane. Tu se govori o zauzimanju sjeverne Afrike od strane Francuza te Egipta i Arabije od Britanaca. (str. 104.). Zatim se tretira pokret za nezavisnost poslije Drugog svjetskog rata, s naglaskom na palestinsko pitanje. (str. 107.), podjela Indije (str. 109.), te oslobođenje Alžira (str. 111.). Poglavlje o Rusiji i muslimanskim narodima, Indoneziji, Filipinima i Kini je sljedeće o čemu knjiga pokušava dati više saznanja (str. 124.). Više s političke analitičke pozicije se u nastavku govori nešto više o Bliskom i Srednjem istoku s naglaskom na izraelsko-palestinski konflikt, građanski rat u Libanonu, Iran s naglaskom na islamsku revoluciju i nuklearni program, pa do analize stanja u Afganistanu, Iraku i Saudijskoj Arabiji. (str. 143.). Za nas je zanimljivo da se *Arapsko proljeće* koje se desilo 2010. godine u djelu razmatra s osvrtima na Tunis, Egipat, Libiju, Jemen, Bahrein, Siriju i Alžir. Navodi se da je Zapad bio iznenađen intenzitetom (žestinom) revolucije koja je rušila režime ili ih dovela u pitanje. Opravdano je bilo za očekivati, navodi se u nastavku, da će se baš mladi ljudi, koji dugo vremena obespravljeno vapili za boljim uslovima za život, probuditi i tražiti svjetliju perspektivu od režima koji su ih doveli u tešku situaciju. Zaključak je da se skoro ništa nije ostvarilo od "iluzornih" očekivanja protestanata, naprotiv došao je kaos i krvoproliće (str. 154.). Na koncu ovog djela je još jedno poglavlje koje se bavi o islamu u Americi i Evropi, ali opet s vrlo malo informacija koje su relevantne za obuhvatniju spoznaju činjenica. Međutim, u ovom bloku tema za nas je posebno interesantno poglavlje o Bosni i Hercegovini i

muslimanima, gdje autor u početnom razmatranju ističe da je kroz Bosnu i Hercegovinu još od antičkog doba išla granica između zapada i istoka, odnosno katoličke crkve i ortodoksne crkve. Zatim se spominju Bogumili i njihova islamizacija od strane Osmanlija koji su u 15. stoljeću osvojili Bosnu i koji su dočekani kao osloboditelji od krvave represije katoličke crkve. Zatim se vrlo šturo spominje da je Bosna prošla kroz težak period kada su se Osmanlije povukli krajem 19. stoljeća. U nastavku se nekonzistentno prelazi na 1991. godinu koja se spominje u kontekstu egzistencijalnog opstanka muslimana u Bosni i Hercegovini, koju poredi s "malom Jugoslavijom" u kojoj su do rata živjeli Hrvati, Srbi i Muslimani poprilično u miru i suživotu. Ističe da je mir narušen 1992. kada su Muslimani s Hrvatima na referendumu izglasali nezavisnost države, dok su Srbi isti odbacili. (str. 156). Spomenuta je također i Republika Herceg Bosna koja je oformljena od Hrvata, što je značilo još jedan front na kojem su se Muslimani morali boriti. Zatim autor ukratko spominje da je na koncu rata došlo do Dejtonskog mirovnog sporazuma gdje je država podijeljena na Federaciju 51 % teritorije i Republika Srpska 48%, a nigdje se ne spominje Brčko Distrikt. (str. 157). Ovdje nam je zanimljivo oslovljavanje Bošnjaka sa imenicom Muslimani, ali je nejasno zašto tako oslovljava i u periodu post-dejtonske Bosne i Hercegovine. Ono što je također nejasno i neshvatljivo jeste da ni jednom rečenicom nije spomenut genocid u Srebrenici. Smatramo da je ovo nedopustivo posebno ako se ima na umu da je u pitanju bliža evropska povijest o kojoj se svake godine iznova u njemačkim vodećim medijima govori i piše. Naprosto ne možemo zamisliti da autor nije čuo ili pročitao o genocidu u Srebrenici. Govoreći o stanju u državi, autor ističe da je stanje općenito vrlo teško, te da 70% budžeta ide na održavanje administracije. U knjizi se potencira također činjenica da državnu

opstojnost održava međunarodna Zajednica, te da je međunacionalna netrpeljivost izrazito prisutna i izražena nakon rata na sve tri strane. Međutim ono što izaziva ponajviše kontroverzi jeste navod u knjizi da Saudijski, "vehabije", revnosno rade na širenju vehabijskog poimanja islama u BiH: "U okruženju Sarajeva uložili su više od milijardu US dolara, posebno u izgradnju 150 džamija." (str. 157). Ovo je zasigurno paušalna i netačna konstatacija autora koja, čini nam se, ima za cilj da relativizira sliku islama posebno poslije rata i da bh. prostor poveže s potencijalnim radikalnim vehabijama, što možemo okarakterizirati kao islamofobični diskurs koji ne ide u prilog bosanskohercegovačkim muslimanima. Smatramo da je autor djela trebao kada su u pitanju muslimani Bosne i Hercegovine insistirati na sufiks "evropski", u odnosu na muslimane doseljenike u zapadne zemlje, jer za to postoje i povijesni i kulturološki razlozi. U nastavku je interesantna konstatacija i ovog autora da živimo u vremenu sukoba civilizacija, jer to svakodnevno, kako navodi, potvrđuju vijesti iz medija izvještavajući o tome da je islam religija sukoba. Također neargumentovano autor zaključuje da se u Velikoj Britaniji i Francuskoj, inače zemljama sa značajnim udjelom muslimana u društvu, modeli integracije urušavaju. Također se u djelu upozorava da kršćanska Evropa i danas gaji strah spram islama, jer je konflikt koji je započeo dolaskom muslimanske vojske 1529. pred vrata Beča rezultirao netrpeljivost. U iščitavanju zadnjih stranica djela provlači se upozorenje da se islam kao jedna velika religija i civilizacija, posebno poslije terorističkih napada 11.09.2001. u New Yorku, stavlja u kontekst sukoba i terorizma. U kontekstu izbjegličkog vala iz Sirije i drugih područja i muslimana Njemačke (oko 4 miliona) upućuje se nedvosmislena poruka da suživot Nijemaca nemuslimana s muslimanima nema alternativu, pozivajući

sve strane da prevladaju i prihvate razlike jedni drugih. (str. 161.).

Na osnovu uvida u teme i poglavlja postaje jasno da je autor u djelu "Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick", rekli bismo na školski način tretirao najznačajnije pojmove i pojave islama, što za cilj ima adekvatno i objektivno poimanje islamske kulture i civilizacije. Smatramo da je ovo djelo korisno kao pregled islamske kulture i civilizacije za početnike istraživače posebno nemuslimane, s tim više što je riječ o knjizi sa idejama izraženim na konkretan način i sa stavovima koji se nadopunjuju, ali ponekad i kompromituju u obliku nekonzistentnosti. I pored toga stiče se dojam da autor većim dijelom teksta nastoji da prevlada sve manjkavosti nedostatnog diskursa o islamskoj kulturi i civilizaciji. Pozitivan aspekt ovog djela je i taj da slike, šabloni i karte prate tekst, tako da je tehnički djelo dobro pripremljeno i da se besplatno može preuzeti s oficijelne stranice Zavoda¹.

Manjkavost djela "Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick" prepoznajemo u tome da je primjetna površnost i jednostranost u tretmanu pojedinih pitanjima koja smo prethodno u elaboratu poglavlja spomenuli. Smatramo da je na kraju djela trebalo biti zaključno razmatranje autora s jasnim mišljenjima i pogledima u budućnost suodnosa islamske kulture sa zapadnim vrijednostima. Autor se koristio akademskim jezikom što ne čudi, budući da je djelo pisano za visoko obrazovani sloj čitateljstva. U prvom izdanju je bilo dosta pravopisnih i štamparskih grešaka, što je u ovom drugom izdanju ispravljeno. Ono što je uočljivo jeste da se autor koristi zastarjelim i nepogodnim terminima kao što su *muhamedanstvo*, *učenje Muhammeda*, *nevjernici*, što je korišteno do 20. stoljeća kao sinonim za *muslimansko*, *islamsko* ili *nemuslimani*. Stava smo da ovakav odnos spram

¹ https://www.politische-bildung-brandenburg.de/sites/default/files/downloads/islamische_kultur.pdf, pristupljeno 25.12.2016.

spomenutim terminima ne vodi ka objektivnom i istraživačkom tretiranju tematike iako je to sebi autor stavio kao zadatak u djelu. Možda je razlog korištenja prevladanih termina zapravo upotreba prijevoda Kur'ana od Maxa Heninnga iz 1901. godine, dok je recimo prijevod od Hansa Zirker a sigurno dostojna alternativa, prema mišljenju stručnjaka.

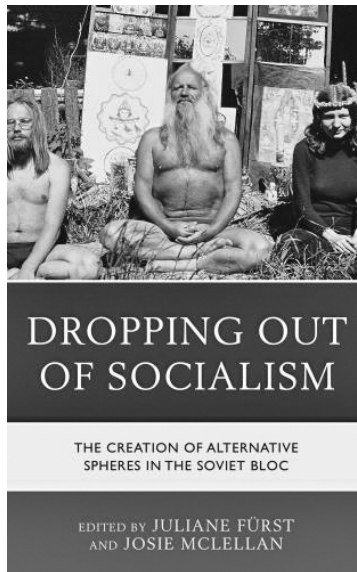
Uvidom u literaturu kojom se autor koristio iz oblasti religije i kulture možemo kazati da je mogla biti relevantnija i iscrpnija, jer je većinom korištena samo na njemačkom jeziku i to od autora orijentalista. U oblasti povijesti je situacija malo bolja, jer autor koristi veći broj orijentalnih izvora, ali opet isključivo na njemačkom jeziku. Za pohvaliti je glosar riječi na arapskom, turskom i perzijskom jeziku i dvije karte koje na zadovoljavajući način nude pregled islamske povijesti. Na kraju, smatramo da djelo Petera Ortage "Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick" iako je s dosta truda i pažnje priređeno nije dovoljno kao osnovni izvor u saznanjima o islamskoj kulturi i civilizaciji na njemačkom govornom području. Svakako su tu i druga djela za preporučiti, koja su ugledala svjetlost dana: "Islam. Eine Ideengeschichte" od Rüdiger a Lohlkera i "Islam. Einheit und Vielfalt einer Weltreligion (2016.)" od Rainera Brunnera. Nadamo se da će djelo "Islamische Kultur und Geschichte – Ein Überblick" Petera Ortage u skorijoj budućnosti doživjeti svoje treće izdanje s dodatnim poboljšanjima, kako bi bilo reprezentativnije u smislu prezentiranja islamske kulture i civilizacije.

Adis Sultanović

Istraživanje o listu "Zemzem"

Da se istraživanje fenomena islamske obnove u tadašnjoj Jugoslaviji 1970-tih nastavlja, pokazuje nedavno objavljeni rad o "Zemzemu", listu učenika Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Rad je objavljen kao

poglavlje u knjizi "Dropping Out Socialism: The Creation of Alternative Spheres in the Soviet Block" (Napuštanje socijalizma: stvaranje alternativnih sfera u sovjetskom bloku), ur. Juliane Furst i Josie McLellan, London, Lexington Books, 2017, str.85-104.



Ova knjiga rezultat je projekta "Napuštanje socijalizma" koji se provodi na Univerzitetu Bristol (UK) a vode ga urednice ove knjige. Projekat se bavi izučavanjem skrivenih strana života u bivšem Istočnom bloku. Obuhvata one teme koje su "ispuštene" kako iz slike koju su o sebi stvarali socijalistički režimi tako i javnost i nauka na Zapadu. Knjiga obuhvata eseje koji su podijeljeni u četiri dijela. Prvi dio govori o duhovnom napuštanju socijalizma (tu je uključen esej o "Zemzemu"), drugi dio o intelektualnom napuštanju, treći dio o napuštanju u stilu a četvrti dio o napuštanju u ekonomiji.

Poglavlje o "Zemzemu" naslovljeno je kao "Studentski aktivisti i jugoslovenska islamska obnova". Autorica teksta je Madigan Andrea Fichter, sa Univerziteta New York, gostujući istraživač na Univerzitetu u Grazu. Njen naučni interes su studentski pokreti u Jugoslaviji 1970-tih.

Tekst počinje podsjećanjem na štrajk u Medresi januara 1972. Godine. Autorica navodi da je ovaj štrajk tražio promjene u obrazovnom sistemu Islamske zajednice a dugoročno podržavao tumačenje Islama relevantno

za savremeni svijet. Pokret učenika Medrese i njihove stavove objavljuvane u "Zemzemu", autorica vidi kao dio kompleksnog pokreta studenata u tadašnjoj Jugoslaviji. Smatra da se nakon, izučavanja pokreta učenika u Medresi, studentska gibanja u Jugoslaviji ne mogu ograničiti samo na ljevičare.

Autorica smatra da su idejna kreiranja u Medresi bila zapostavljena u dosadašnjim istraživanjima islamske obnove u Jugoslaviji, koja su se fokusirana na muslimanske disidente i kasne 1970-te. Navodi da su se brojna pitanja, zbog kojih su muslimanski disidenti kasnije suđeni, ranije raspravljala na stranicama "Zemzema".

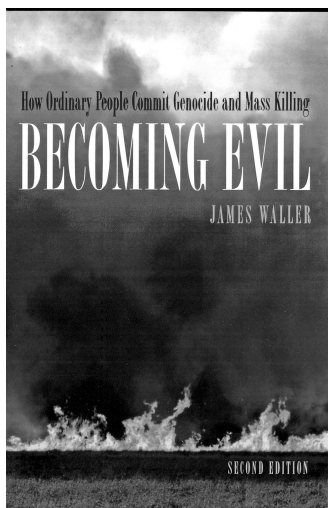
U periodu koji je istraživan (1970-1975), autorica zaključuje, da su saradnici "Zemzema" nastojali da promovišu varijantu Islama koja ohrabruje veću pobožnost i poštivanje islamskih propisa, da su bili aktivni u odbrani muslimana i otporu kolonijalnoj represiji, ali i dalje komotni u modernom svijetu i tolerantni prema drugim vjerovanjima i sistemima mišljenja" (str.86). Svojim angažmanom, đaci Medrese bili su dio širih muslimanskih aktivnosti u svijetu ali se nisu distancirali ni od jugoslovenske države niti društva u kome su živjeli. Oni su se nadali, kaže autorica, da se država može promijeniti u pravcu većeg uvažavanja vjerskih sloboda a islamski autoriteti podstaći da više uvažavaju potrebe učenika Medrese i omladine. Oni su pokazali da biti pobožan musliman i dio globalne muslimanske zajednice, ne znači nužno pokidati sve veze sa glavnim tokom jugoslovenskog društva.

Autorica je analizirala sadržaje "Zemzema" u spomenutom periodu i našla da su raspravljane teme kao što su: islamski moral, dekadencija muslimana, razvoj nauke i tehnologije i otuđenje čovjeka, tolerancija, aktivizam, palestinsko pitanje, islamsko obrazovanje, veze muslimana Jugoslavije i Balkana i slično. Citirani su tekstovi Nijaza Šukrića, Salih a Čolakovića, Ferhata Šete, Šabana Imamovića, Islama Kadića, Rešida Bilalića, Huseina Smailovića, Ishaka Aleševića, Mustafe Spahića, Ibrahima Kovačevića, Hasana Hilića, Fadila Mekića,

Jusufa Zahiragića, Fikreta Karčića, Nesiba Talića, Bajre Perve i drugih.

Učenici Medrese nisu bili jedini protagonisti islamske obnove. Postojali su i krugovi koji su odbacivali socijalizam. Ali, istraživanje islamske obnove u tadašnjoj Jugoslaviji, uključivanjem ove teme, pokazuje na dužu i raznovrsniju historiju ovog fenomena. Autorica upućuje kritiku autorima koji su u skorije vrijeme koncentrisani na debate o Bosni i Balkanu kao tlu pogodnim za ekstremizam i navodno ugrožavanje zapadne civilizacije. Oni su neopravdano zapostavili pitanje odnosa prema socijalizmu. Da su se bavili tim pitanjem uočili bi bogate aktivnosti koje su se zalagale za poštivanje Islama, učestvovala u socijalističkoj državi ili je odbacivale i bile uključene u globalna zbivanja kao i njihovi sekularni savremenici.

Fikret Karčić



Postati zlo: kako obični ljudi počine genocid i masovne zločine

James Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, Second Edition, Oxford University Press, 2007

Dr. James Waller je profesor Holokausta i genocida na Keene State College u državi New Hampshire u Sjedinjenim američkim državama. Dr. Waller već godinama surađuje sa Aušvic centrom za mir i pomirenje i vodeći je predavač za Raphael Lemkin seminare za prevenciju genocida.

Waller je svoje terensko istraživanje vršio u Njemačkoj, Izraelu, Sjevernoj Irskoj, bivšoj Jugoslaviji, Ruandi, Ugandi, Tanzaniji, Argentini, i u Guatamali. Wallerova knjiga o počiniocima zločina *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* (*Postati zlo: Kako obični ljudi počine genocid i masovne zločine*), postigla je uspjeh dovoljan da ga motiviše da napiše još jednu knjigu *Confronting Evil: Engaging Our Responsibility to Prevent Genocide* (2016).

U samom uvodu knjige Waller naglašava da time što istražujemo psihološko objašnjenje za počiniocima zločina ne znači da treba da oprostimo ili opravdamo njihovo ponašanje. Jednostavno, knjiga služi da nam pomogne da razumijemo uslove pod kojim mnogi od nas mogu postati oruđa ubijanja.

Knjigu čine tri dijela koji nam pomažu da shvatimo ljudsko zlo i kako su obični ljudi u stanju počinuti nezamislive zločine. Centralni argument knjige koju Waller želi da postigne jeste da su obični ljudi ti koji su sposobni da počine genocid i masovna ubistva. Često želimo da vjerujemo da postoji nešto posebno u vezi ljudi koji su u stanju da počine zlo, međutim istina je, kako Waller prikazuje, da ne postoji ništa posebno u vezi zločinaca. Jedino što ih izdvaja jeste ono što su uradili a nikako njihova ličnost.

Prvo poglavlje knjige "Koja su to porijekla nezamislivog ljudskog zločina?" sadrži četiri dijela. U prvom dijelu autor nas upoznaje sa genocidom nad američkim starosjediocima odnosno nad Indijancima. Saznat ćemo kako je došlo do toga da od 100 miliona američkih starosjedioca u Sjedinjenim državama, sada ih ima manje od 1%. U drugom i trećem poglavlju autor nas upoznaje sa ostalim naučnicima koji ne dijele njegovo mišljenje. U drugom poglavlju saznajemo nešto više o ulozi pojedinaca u grupama, njihovim ideologijama i ličnostima. Autor objašnjava da li grupa može da utiče na ponašanje jedne osobe kao i do kojeg mjere grupa može da promijeni nečije razmišljanje i ponašanje. Autor nam predstavlja ulogu *bystandera* odnosno *posmatrača*, te

istražuje ulogu "pasivnih" Nijemaca tokom Holokausta nad Jevrejima i kako je njihova indiferentnost bila dio destruktivnog procesa. U trećem dijelu autor istražuje psihologiju nacističke i koliko njih je imalo sadističke naravi u logorima. U četvrtom i posljednjem poglavlju, autor se osvrće na dijela onih koji tvrde da su zločini počinjeni od strane običnih individui koji su kreirali 'drugo ja' da bi bili u stanju da počine zločin. Također autor nas upoznaje sa prvim od mnogih eksperimenata u knjizi. Naime riječ je o jako poznatom, kontroverznom eksperimentu mladog psihologa sa Yale univerziteta, Stanley Miligram koji se bazira na poslušnosti autoriteta.

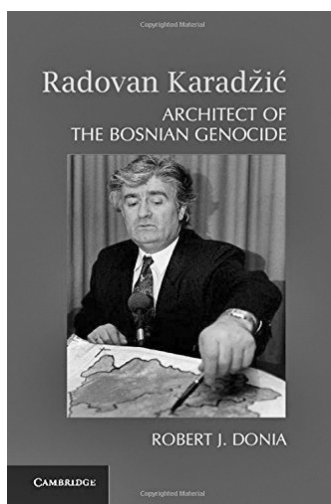
Drugi dio knjige "Kako obični ljudi mogu počinuti genocid i masovna ubistva" također sadrži četiri poglavlja. Peto poglavlje počinje time što nas autor navodi da postavljamo prava pitanja. Ne trebamo pitati 'KO' može počinuti zločin (jer smo u prvom dijelu knjige ustanovili da je svako sposoban počinuti zločin), pravo pitanje bi glasilo 'KAKO' se obični ljudi mogu transformisati u počionice genocida i masovnih ubistava. Razumjeti psihologiju i primitivne 'životinjske' instinkte ljudi je jedan od mnogih koraka koji vodi ka razumijevanju ovog pitanja. U šestom poglavlju autor nam predstavlja kako uticaj kulture i ideologije može navesti obične ljude da počine zločine. U sedmom poglavlju autor istražuje psihološku konstrukciju 'ostalih' ('other') u kojima žrtve genocida i masovnih ubistava postaju objekti zločinaca kroz proces 'mi/on'i' razmišljanje. Autor navodi tri prakse neophodne za zločince da prisvoje da bi opravdali svoje zločine kao i da se psihološki udalje od moralnih posljedica: 1) moralno opravdanje; 2) dehumanizacija žrtava i 3) eufemističko označavanje zlih dijela. U osmom i finalnom poglavlju drugog dijela knjige 'Društvena konstrukcija zla' autor nam pruža još jednu perspektivu sa koje možemo sagledati pitanje kako obični ljudi mogu počinuti genocid te navodi koja su to dva mehanizma koji zločinci koriste u grupama da bi mogli da se nose sa zločinima koji počine.

Ovo poglavlje se fokusira, kako autor ističe, kako ljudsko zlo može biti proizvod situacije u kojima se ljudi nalaze.

U trećem dijelu knjige ‘Šta smo naučili i zašto je to važno?’, autor navodi da obrazovanje ima efekt humanizacije što može doprinijeti da onda kada imamo jasnije razumijevanje kako nastaje proizvod nezamislivog zla tek tada možemo biti u boljoj poziciji da prepoznamo i spriječimo zlo.

U ovoj knjizi autor navodi mnogobrojne teorije raznih naučnika, psihologa, istraživača koje Waller razrađuje, doraduje ili opovrgne. Pored mnogobrojnih teoretskih rasprava i primjera autor naglašava da smo ovom knjigom tek zagrebali površinu mnogo dublje i kompleksnije problematike. Waller nikada ne nameće svoje mišljenje i argumente kao konačno objašnjenje, već nas intelektualno podstiče da sami dođemo do svog zaključka o ljudskom zlu. Cilj ove knjige je da pruži čitaocima psihološko razumijevanje a ne moralnu analizu, što je autor zaista postigao.

Amra Karčić



Radovan Karadžić – arhitekta genocida

Robert J. Donia, *Radovan Karadžić. Architect of the Bosnian Genocide*. New York, NY: Cambridge University Press, 2015, xii + 339pp.

S pomen imena Radovana Karadžića budi antipatiju među bosanskim muslimanima. Karadžić

je godinama predstavljao oličenje rata i genocida koji se vodio u Bosni i Hercegovini. I danas možete upoznati ljude među kojima su njegovi bivši prijatelji i kolege koji su preživjeli brutalnu opsadu Sarajeva, koji i dalje ne mogu shvatiti kako je njihov sugrađanin preko noći postao arhitekta genocida. Knjiga Roberta Donia je pokušaj da se rasvijetli ličnost Radovana Karadžića. Potpuna biografija Radovana Karadžića tek treba da se napiše ukoliko ne uzmemo u obzir par srpskih propagandnih biografija koje već postoje. Uz sve poteškoće o pisanju života ratnog zločinca, Robert Donia je bio poprilično uspješan. Glavni razlog za uspjeh jeste njegova dugogodišnja stručnost kao ekspertni svjedok za historiju na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Kao ekspertni svjedok, Donia je bio u mogućnosti da pregleda hiljade dokumenata vezanih za rat u Bosni i Hercegovini. Za ovu knjigu, Donia zasniva njegovo intenzivno istraživanje na četiri izvoda dokumenata: zbirka transkripta govora izrečenih na 56 zasjedanja skupštine Bosanskih Srba 1991 do 1996; transkripti prisluškivani telefonski razgovori od sa strane bosanske službe bezbjednosti; interni dokumenti Srpske Demokratske Stranke (SDS); i na kraju 18 volumena kolekcije dnevnika generala Ratka Mladića, komandanta Vojske Republike Srpske.

Knjiga je podijeljena na 16 poglavlja koja hronološki prati život Radovana Karadžića. Najveća vrijednost ove knjige jeste način na koji je autor postigao da jasno poveže događaje od 1990 do 1992, prikazujući Karadžićev brzi uspon ka moći, unutrašnje borbe i prihvatanje srpske radikalne ideologije. Autor jasno pokazuje kako je u početku srpska nacionalistička propaganda ‘usmjeravala protiv Albanaca na Kosovu, ... proširene sa gadnim klevetama protiv Islama, Bošnjaka i Republike Bosne’ (p.47). U ovim turbulentnim političkim vremenima Karadžić je vidio sebe kao spasitelja Srpstva- ‘kreirao je mit lične žrtve u kojem je svaki njegov čin ispunjavao

svečanu dužnost srpskom narodu’ (p.57.) Ovo može biti viđeno u situacijama tokom rata kada se Karadžić dokazao vrlo vještim da političke ili vojne neuspjeha pretvori u neku korist srpstva. Jugoslovenski predsjednik Slobodan Milošević je služio kao Karadžićev mentor. Autor govori kako je Karadžić često putovao do Beograda da posjeti Miloševića, dok telefonska prisluškivanja bosanske službe bezbjednosti pokazuju da do proljeća 1991 oni već često obavljaju razgovore na telefonu, uglavnom pozivajući jednog drugog od kuće. Milošević je ohrabrio pokrete srpskih separatista u Jugoslovenskoj republici kako bi se ‘oslabile protivničke republike i njihove lidere’ (p. 73). Shodno tome, do 1991. nekoliko srpskih autonomnih regija je bilo oformljeno, uključujući i Autonomnu Regiju Krajine (ARK), prvobitno kamuflirane kao ekonomska i kulturna organizacija koja bi kasnije bila korištena za formaciju Republike Srpske.

U prvom poglavlju, ‘Težak život u zemlji mitova’ bavi se sa životom Karadžića od rođenja do izbora 1990-e u Bosni i Hercegovini. Jedan od nedostatka autorovog rada u ovom poglavlju jeste da se on primarno oslanja na jedan izvor što se tiče Karadžićevog ranog života – knjiga zvana Radovan – napisana od strane vrlo poznate nacionalističke autorice i Karadžićev simpatizer, Ljiljana Bulatović. Autor također umanjuje važnost Karadžićeve prijeratne poezije koja može doprinijeti formiranju njegovog psihološkog portreta. Dok u njegovoj pjesmi ‘Sarajevo’ Karadžić govori o opustošenosti grada, autor tvrdi da ‘ovo se mora posmatrati kao podmuklo. On je jednako mogao tvrditi predviđanje da je tornado, zemljotres, poplava ili druga nezgoda zahvatila grad.’ Iako je autor sproveo pet intervjua sa Karadžićevim poznanicima, bilo bi jednako važno da je intervjuisao i Karadžićevog berbera Meha, njegove bivše kolege i književnike, kao što su Marko Vešović, Ivan Lovrenović i drugi. U drugom poglavlju autor tvrdi bez objašnjavanja da 1995. ‘Srpski porazi u zapadnoj

Bosni su doprinijeli odlukama bosansko-srpskih nacionalistički lidera da se počine masovni zločini na poljima smrti Srebrenice na istoku' (p.255). Ova autorova tvrdnja nije argumentovana jer najintenzivnija faza zločina je počinjena u proljeću i ljetu 1992. u regijama Podrinja i Prijedora, koji su zajedno sa Sarajevom pretrpjeli najveći broj civilnih žrtava tokom cijelog rata.

U 11-om poglavlju 'Callous Perpetrator' (*Bezdušni zločinac*), autor daje prikaz prvih dana iz rata tokom aprila 1992. pružajući pregled kako se rat vodio i kako su izvođeni zločini. Autor koristi Sarajevo, Pale i Prijedor kao istraživačke predmete.

12 Maja, 1992 Srpski delegati su se okupili u Banja Luci za sjednicu Skupštine bosanskih Srba. Radovan Karadžić je na sjednici pročitao Šest strateških ciljeva za Srbe u Bosni i Hercegovini. U to vrijeme ovi strateški ciljevi su usvojeni i više od 70% Bosne i Hercegovine je bilo pod kontrolom ekstremista Bosanskih Srba i Jugoslovenske narodne armije. Autor navodi da su oni pristupili realizaciji njihovi ciljeva postepeno – općina po općina, razbacanih preko nekoliko datuma i lokacija. Njihova djelovanja imala su mnogo lokalnih varijacija, jer Karadžić je delegirao općinskom-nivou SDS-a većinu odgovornosti (p.207.)

U zaključku, knjiga Roberta Donia je pokušaj da razumijemo Karadžićev politički život. Kako autor pažljivo posmatra, Karadžić je živio nevjerovatan miran život 45 godina, sve do izbora 1990. kada se sve promijenilo. Autor je također zabilježio i Karadžićev posao – kao političara, diplomate i ratnog zločinca. Neko se može složiti ili ne sa određenim autorovim zaključcima, međutim ova knjiga je zasigurno dobro napisana i intenzivno istražen akademski rad o životu zločinca koji je oblikovao sudbine i živote stotine hiljade Bošnjaka i Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Hikmet Karčić